

ՀԱԿՈՐ ՕՇԱԿԱՆԻ ԳՐԱՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐՆ ՈՒ ՄԵԹՈՂԸ

Հակսբ Օշականը (1883-1948) հայ գրականության նշանավոր դեմքերից է, բայց Հայաստանի ընթերցողին առայսօր քիչ ծանոթ: Նա մեր գրականության ամենաբեղուն գրողներից է և վիթխարի գրական ժառանգություն է թողել (վեպեր, վիպակներ, պատմորվածքներ, քատերգություններ, գրապատմական ու քննադատական աշխատություններ): Ինչպես կենդանության օրոք, այնպես էլ այսօր ուսումնասիրողների ուշադրությունն առաջին հերթին զրավում է Հ. Օշականի քննադատական վաստակը, որ արժանացել է արժանանում է իրարամերժ գնահատականների: Աչքի առաջ ունենալով նրա կյանքն ու ստեղծագործողի կերպարը, նրա գրապատմական ու քննադատական աշխատությունները, ինչպես և նրա մասին գրված ուսումնասիրությունները՝ հողվածում փորձել ենք բացահայտել Օշականի գրաքննադատության չափանիշներն ու մեթոդը:

Հ. Օշականի քննադատական չափանիշներից առաջինը գրականության շահն է: «Գրականութիւնէն դուրս ուրիշ ոչ մեկ հուզում: Բոլոր ճամփաները միայն Հոռոմ չեն տանիր: Կը տանին մակ գրականութեան»:¹

Յանկացած գրական ձեռնարկ արժևորելիս նա ելնում էր գրականության շահից՝ առաջադրելով այն հարցը, թե տվյալ ստեղծագործությունը նպաստե՞լ է արդյոք գրականության հարստացմանը: Եթե տվյալ ստեղծագործությունը չի ծառայում գրականության հարստացմանը, վարզացմանը, և առանց դրա գրականությունը ոչինչ չի կորցնում, նման ստեղծագործությունը չի կարող մեծ արժեք ունենալ քննադատ Օշականի աչքում: Հայ գրականությունն այսօր անհնար է պատկերացնել առանց Նարեկացու «Մատյան ողբերգության» պոեմի, Արովյանի «Վերք Հայաստանի» վեպի, Դուրյանի ու Տերյանի պոեզիայի, մինչդեռ դրանց կողքին եղել են ստեղծագործություններ, որոնք այսօր անհայտ են կամ հետաքրքրում են միայն գրականության պատմաբաններին: Անգամ նույն հեղինակի ոչ բոլոր գործերն են շահեկան գրականության համար: Սիա Շիրվանզադեի վեպերը Օշականը բարձր է գնահատել՝ ի տարբերություն քատերգությունների,² իսկ Թեքեյանի «Հրաշալի հարություն» ժողովածուն հայ գրականության նվաճում է համարում, մինչդեռ նույն հեղինակի վերջին՝ «Տաղարան» ժողովածուն անվանում է «բեռ»՝ ծանրացած թե՛ հեղինակի, թե՛ հայ գրականության ուսերին:³

Գրականության շահի այս սկզբունքը Օշականը կիրառում է նաև քննադատության համար: Քննադատական յուրաքանչյուր գործ արժեքավոր է, եթե իր նպաստն է բերում գրականությանը: Այս առումով նա անհանդուրժելի է գտնում արևելահայ գրականության մեջ շատ տարածված գրաքննադատության եղանակը: Ընթերցողին մնում է մխիթարվել մեջբերումներով, երբ վերլուծելու փոխարեն քննադատները վերապատմում են ստեղծագործությունը, իսկ քննադատի ստեղծագործական մտքի արդյունքը կամ, ինչպես Օշականն է ասում, «քննադատին անձնական բաժինը» բացակայում է:⁴

«Այ ի՞նչ հարկ, հասարակության համար, անձնական ճիգը՝ գոնե կարդալու պարտքը, աչքի ու ժամանակի գոհողություն՝ երբ պատրաստ է արևելահայ մեթոդը՝ գործերը անփոփելու»⁵, -գրում է Օշականը: Հասկանալի է, որ այսպիսի քննադատական ստեղծագործությունները չեն հարստացնում հայ գրականությունը: Արևմտահայ գրականության մեջ սկիզբ առած և փչյուռքում իր բնականոն շարունակությունն ունեցած քննադատությունը բնութագրելու համար Հ. Օշականը «Գրականության համար» հողվածում օգտագործում է Պարոնյանի «Իրարագովական ընկերություն» արտահայտությունը:⁶ Ժամանակի քննադատների մի մասը պատրաստ է գովաբանել անխտիր

¹ Հ. Օշական, Համապատկեր արևմտահայ գրականության, հ. 10, Անթիլիաս, 1982թ., էջ 82:
² Նույն տեղում, էջ 309:
³ Հ. Օշական, «Միյուռքը և իրավ բանաստեղծությունը», Երրուսաղեն, 1945թ., էջ 69-70:
⁴ Հ. Օշական, Գրականության համար, էջ 10-11:
⁵ Հ. Օշական, Համապատկեր ..., էջ 369:
⁶ Հ. Օշական, Զվարթնոց, Փարիզ, 1929թ., № 6-7, էջ 284:

բոլոր ստեղծագործությունները: Իրենց մտքի նեղության պատճառով նրանք հետևում են արդեն ընդունված կարծիքին: Այդպես ծնվում են «կուռքեր», որոնց իրական, վավերական փառքը հաճախ խիստ կասկածելի է: «Իրարագովակյան» գրախոսականներով ու հոդվածներով հեղեղված էր ժամանակի մամուլը, իսկ արդյունքում քննադատությունը վերածվում էր հրապարակախոսության:

Հ. Օշականի երկրորդ չափանիշը կյանքն է, այսինքն՝ կյանքի այն բաժինը, որ ամփոփված ու ներկայացված է ստեղծագործության մեջ: Օշականն ուշադրություն է դարձնում այն բանին, թե որքան խոտոթյամբ ու խորոթյամբ է կյանքը սկեռված որևէ գրողի ստեղծագործության մեջ, ինչպես նաև այդ կյանքի տեսակարար կշիռն ու համապատասխանությունը ժամանակին, ազգայինին ու մարդկայինին: Օշականի մտապատկերում գրականությունն ու կյանքը ոչ միայն անբաժան են, այլև նույնական:

«Գրականությունը գիտություն չէ, գայն չենք ստրվիր: Ջայն կ'ապրինք»⁷: Օշականի համար «ապրել» բառը լայն նշանակություն ունի: Կյանքը նրա ընկալմամբ ապրումների համանվագ է, իսկ գրական-գեղարվեստական յուրաքանչյուր ստեղծագործությունն հենված է ապրումի, զգայության բազմաթիվ ծավալումների վրա: «Ապրել» գրականությունը, գրական ստեղծագործությունը նշանակում է վերապրել այն հույզերն ու կրքերը, որ զգացել է հեղինակը, այսինքն՝ ճանաչել տվյալ ստեղծագործությանը ծնունդ տված կյանքը: Այդ առումով բարձր է գնահատում Սունդուկյանի ստեղծագործությունը, քանի որ դրա միջոցով կարելի է ճանաչել ժամանակի թիֆլիսահայ կյանքը, կենցաղը, մարդկային հարաբերություններն ու մարդկանց հոգեբանությունը: Իսկ օրինակ պատմահայր Խորենացու «Հայոց պատմությունը» հնարավորություն չի տալիս պատկերացնել այն դարի կյանքն ու կենցաղը:

«Իմ կախարդական բանաձևը *կյանքն է*»⁸, -կրկնում էր Օշականը: Անդրադառնալով Մխիթարյան միաբանության գիտնականների՝ մեր անցյալի գրական ժառանգությունը քննելու և արժեքավորելու եղանակին և բարձր գնահատելով նրանց վաստակը հին և միջնադարյան գրականության ձեռագրերի վերձանման ու հրատարակման գործում՝ Օշականը միևնույն ժամանակ ցավով է նշում, որ ի տարբերություն այլազգի հետազոտողների՝ նրանք իրենց առաջ նպատակ չեն դրել ճանաչել նաև իր ժամանակի մարդու հոգին և ներկայացնել այն այսի ընթացողին. «Կյանքին զգայարանքը, այսինքն՝ գիրքի մը հոգեղեն աշխարհը չէ հետաքրքրած փեննացիները»⁹:

Ըստ Հ. Օշականի՝ այս ուսումնասիրողները բանասիրական շերտից, բառերի ստուգաբանությունից այն կողմ չեն անցել, մինչդեռ եթե նույն լրջությամբ ու խղճմբարանքով փորձեին բառի «արտաքին կեղևը ճեղքել» ու թափանցել նրա խորքը, փնտրել ու վեր հանել այդ բառով արտահայտված հոգեկան ապրումները, կվերականգնեին մի ողջ քաղաքակրթություն: Համաձայնեմք Օշականի հետ, որ Լեյիշեի ծննդյան կոնկրետ տարեթիվը ճշտելուց ավելի, որին ի դեպ ուսումնասիրողը տրամադրել է ութ հարյուր էջ, հետաքրքրելի է այն, թե ինչ քաղաքակրթության ու հոգեբանության ծնունդ է նրա մատայանը: Հետաքրքիր է, թե որտեղից է Եղիշեն սովորել իր խոսքի «մուգ, ճոխ, բայց զուսպ գեղեցկությունը, չափին զգացումը, ներդաշնակության անուսանելի հրայրքը», որոնք նրա ոճը դարձնում են իրավ ու գրական, արդյո՞ք կար այդ դարում գրական ըմբռնողություն: «Ինչո՞վ էին խանդավառ ինք և մանները իրենց խուցերում մռայլ խորհուրդին մէջ, առանց սեղանի, փետուրը թաթխած ատեննին խեցիի թանաքին... Ահա ինձի համար Եղիշեն»¹⁰, -ասում է Օշականը:

Եթե միայն բառերով զբաղվելու փոխարեն ուսումնասիրողները մի քիչ էլ տարվեին էջի ոգեղեն բովանդակությամբ, կկարողանային «մտքի աչքերով ու հոգու ջիղերով» վերականգնել հայոց պատմության մի սոջ շրջան, այդ շրջանի կյանքն ու հայ մարդու հոգեկան աշխարհը. «Արդ մի անգամ ընդմիշտ կը մերժենք հավաքողը, առաքողը, թիվերով սպառնացողը, լեզվաբանական բաջաղանքին ասպետները, քերականները,

⁷ Հ. Օշական, *Երկեր, եր.*, 1979, էջ 381-382:

⁸ Հ. Օշական, *Համապատկեր...*, էջ 335:

⁹ *Նույն տեղում*, էջ 297-298:

¹⁰ *Նույն տեղում*, էջ 302:

դասախոսները, որքան ատեն որ այդ մարդերուն ետին կը պակսի խելքը, մեծ բառով մը՝ իմացությունը, այսինքն՝ նախանյութը վերաստեղծելու կարողությունը»:¹¹

Օշականի համոզմամբ՝ քննադատներն իրենց առաջ նպատակ պիտի դնեն «գտնել շրջանը, մտայնությունը, հոգին, տաղանդին տեսակարար կշիռը. «Այս գրությունն է, որ պիտի դառնա առաջին փյանի փառասիրություն և ոչ թե ցարդ եղածին պես կենսագրություն, գիրքի ամփոփում, անուններու ցանկ»:¹²

Հ. Օշականի՝ հայ գրականության համար առաջադրվող երրորդ չափանիշը հայ հոգու պաշտամունքի և արտահայտության պահանջն էր: Առանց հայ հոգու չկա հայ գրականություն և արվեստ: Ամեն ճշմարիտ արվեստագետ իր ցեղի հոգու արտահայտիչն է: Պարզել իրենց և մյուսների համար հայ հոգին՝ էական պարտականությունն է ամեն հայ արվեստագետի: Ամեն ճշմարիտ արվեստագետ արտացոլում է կյանքը, մասնավորապես իր ժողովրդի կյանքը, որ ավել կամ պակաս չափով արձագանք է գտնում յուրաքանչյուր գրողի, ստեղծագործողի հոգու խորանում: Այստեղ ակներև է Օշականի կրած ազդեցությունը XIX դարի ֆրանսիացի գեղագետ-քննադատ Հիպոլիտ Տենիսի: Քննարկելով այն հարցը, թե արվեստի որ երկերն են ավելի կատարյալ, նշանակալի և հավերժական, Տենը եզրակացրել է, որ այդ հատկություններն ունեն առաջին հերթին այն երկերը, որոնց մեջ արտահայտված է «ազգային անդրդվելի և անսասանելի հիմքը» կամ «ցեղային բնավորությունը», որ չկարողացան ջնջել «նձ գաղթը, ո՛չ արյան խառնուրդը, ո՛չ խառնվածքի վերափոխությունը»:¹³ Այս սկզբունքի հիմնավորության մեջ կարելի է համոզվել, եթե մտաբերենք մեր ժողովրդական էպոսը, Արավանի «Վերք»-ը, Թումանյանի ստեղծագործությունը, Թեքեյանի պոեզիան: Օշականը Լ.Լոն Շանթի «Հին աստվածները» դրամայի գլխավոր թերությունն է համարում անհարիսությունը հայ հոգուն, հայի հոգեբանությանը:

Հ. Օշականի չորրորդ չափանիշը արվեստն է: Նա կտրականապես դեմ էր «մեղիները մեր ակնոցով» դատելու սկզբունքին, քանի որ մենք՝ հայերս, մարդկության մի մասն ենք և չենք կարող գոյություն ունենալ կղզիացած:¹⁴ Ուրեմն մեր արվեստն էլ պիտի համաշխարհային արվեստի մաս կազմի և քննվի ու արժևորվի համաշխարհային չափանիշներով՝ իհարկե չանտեսելով ազգային առանձնահատկությունները: Համաշխարհային արվեստի չափանիշների առաջ ամենևին չեն նսեմանում մեր արժեքները, այլ մերկանում են միջակայությունները: Ոչ թե արվեստի չափանիշը պիտի հարմարեցնել մեր գրականությանը, այլ մեր գրականությունը պիտի զարգացնել համաշխարհային արվեստի չափանիշներին համապատասխանեցնելու համար: Ըստ Հ. Օշականի՝ արվեստը միակ միջոցն է, որով ազգը կարող է բարձրանալ, ապրելու իրավունք նվաճել ու իր տեղն ունենալ տեղակայության մեջ: Այս հարցում Օշականի հետ համամիտ էր մահ Կ. Չարյանը, որ «Մեհյան»-ում գրել է. «Կը մտածենք՝ թե ժամանակը հասած է այլևս գրականութեան հետ յխաղալու, սիրադի և տիլթանքի հոգեբանությունը թօթափելու եւ մօտենալու Արուեստին ոչ թե փողոցային Տօն-ժուռանի լրբութեանը, ազնի սիրով»:¹⁵

Հ. Օշականը պահանջում էր գրականությունը շփոթել հայրենասիրության հետ. «Գրականութիւնը հայրենասիրութիւն չէ, որպէսզի խեղճ ու պատառ կտորներ այդ գգացումին գինովը արտօսվիք արժեքի բարձրացնելու: Այդպէս կազմակերպված արժեքներու դիմաց է որ կես դարե ի վեր կը պայքարին»:¹⁶ Այս առումով քննադատ Օշականը դաժանորեն իրատես է և յի դավաճանում իր սկզբունքներին՝ կարծիք հայտնելով, թե Ալիշանի ստեղծագործությունը, Սիպիլի պոեզիան, Դեմիրճյանի «Վարդանանք» պատմավեպը և շատ այլ գովաբանված գործեր քննություն չեն բունում արվեստի չափանիշի առաջ:

Ինչպես վերը նշվեց, այս չափանիշները հավասարապես վերաբերում են թե՛ գրական երկին, թե՛ քննադատական գրվածքին, քանի որ Օշականի համար քննադատությունը ստեղծագործելու եղանակ է: Նա քննադատությունը մոտեցնում է գրականու-

¹¹ Հ. Օշական, Համապատկեր..., էջ 301:

¹² Նույն տեղում, էջ 303:

¹³ Հ. Տեն, Գեղարվեստի փիլիսոփայությունը, Եր., 1936, էջ IX:

¹⁴ Հ. Օշական, Մարիներու շուքին տակ, Բեյրութ, 1983, էջ 29:

¹⁵ Հ. Օշական, Մեհյան, Կ. Պոլիս, 1914, թիվ 7, էջ 98:

¹⁶ Հ. Օշական, Սփյուռքը և իրավ բանաստեղծությունը, Երուսաղեմ, 1945, էջ 69:

բոլոր ստեղծագործությունները: Իրենց մտքի նեղության պատճառով նրանք հետևում են արդեն ընդունված կարծիքին: Այդպես ծնվում են «կուռքեր», որոնց իրական, վավերական փառքը հաճախ խիստ կասկածելի է: «Իրարագովական» գրախոսականներով ու հոդվածներով հեղեղված էր ժամանակի մամուլը, իսկ արդյունքում քննադատությունը վերածվում էր հրապարակախոսության:

Հ. Օշականի երկրորդ չափանիշը կյանքն է, այսինքն՝ կյանքի այն բաժինը, որ ամփոփված ու ներկայացված է ստեղծագործության մեջ: Օշականն ուշադրություն է դարձնում այն բանին, թե որքան խտությամբ ու խորությամբ է կյանքը սկեռված որևէ գրողի ստեղծագործության մեջ, ինչպես նաև այդ կյանքի տեսակարար կշիռն ու համապատասխանությունը ժամանակին, ազգայինին ու մարդկայինին: Օշականի մտապատկերում գրականությունն ու կյանքը ոչ միայն անբաժան են, այլև նույնական:

«Գրականությունը գիտություն չէ, զայն չենք սորվիր: Չայն կ'ապրինք»⁷: Օշականի համար «ասլրել» բառը լայն նշանակություն ունի: Կյանքը նրա ընկալմամբ ապրումների համանվագ է, իսկ գրական-գեղարվեստական յուրաքանչյուր ստեղծագործություն եննված է ապրումի, զգայության բազմաթիվ ծավալումների վրա: «Ապրել» գրականությունը, գրական ստեղծագործությունը նշանակում է վերապրել այն հույզերն ու կրքերը, որ զգացել է հեղինակը, այսինքն՝ ճանաչել տվյալ ստեղծագործությանը ծնունդ տված կյանքը: Այդ առումով բարձր է գնահատում Մուրումկյանի ստեղծագործությունը, քանի որ դրա միջոցով կարելի է ճանաչել ժամանակի թիֆլիսահայ կյանքը, կենցաղը, մարդկային հարաբերություններն ու մարդկանց հոգեբանությունը: Իսկ օրինակ պատմահայր Խորենացու «Հայոց պատմությունը» հնարավորություն չի տալիս պատկերացնել այն դարի կյանքն ու կենցաղը:

«Իմ կախարդական բանաձևը *կյանքն է*»⁸, -կրկնում էր Օշականը: Անդրադառնալով Մխիթարյան միաբանության գիտնականների՝ մեր անցյալի գրական ժառանգությունը քննելու և արժեքավորելու եղանակին և բարձր գնահատելով նրանց վաստակը հին և միջնադարյան գրականության ձեռագրերի վերծանման ու հրատարակման գործում՝ Օշականը միևնույն ժամանակ ցավով է նշում, որ ի տարբերություն այլազգի հետազոտողների՝ նրանք իրենց առաջ նպատակ չեն դրել ճանաչել նաև իր ժամանակի մարդու հոգին և ներկայացնել այն արդի ընթերցողին. «Կյանքին զգայարանքը, այսինքն՝ գիրքի մը հոգեղեն աշխարհը չէ հետաքրքրած վիեճակները»:⁹

Ըստ Հ. Օշականի՝ այս ուսումնասիրողները բանասիրական շերտից, բառերի ստուգաբանությունից այն կողմ չեն անցել, մինչդեռ եթե նույն լրջությամբ ու խղճմբարտանքով փորձեին բառի «արտաքին կեղևը ճեղքել» ու թափանցել նրա խորքը, փնտրել ու վեր հանել այդ բառով արտահայտված հոգեկան ապրումները, կվերականգնեին մի ողջ քաղաքակրթություն: Համաձայնենք Օշականի հետ, որ Լեյիշեի ծննդյան կոնկրետ տարեթիվը ճշտելուց ավելի, որին ի դեպ ուսումնասիրողը տրամադրել է ութ հարյուր էջ, հետաքրքրեիր է այն, թե ինչ քաղաքակրթության ու հոգեբանության ծնունդ է նրա մատյանը: Հետաքրքիր է, թե որտեղից է Եղիշեն սովորել իր խոսքի «մուգ, ճոխ, բայց զուսպ գեղեցկությունը, չափին զգացումը, ներդաշնակության անուսանելի հրայրքը», որքանք նրա ոճը դարձնում են իրավ ու գրական, արդյո՞ք կար այդ դարում գրական ըմբռնողություն: «Ինչ»¹⁰ էին խանդավառ ինք և նմանները իրենց խուցերուն մոայլ խորհուրդում մեջ, առանց սեղանի, փետուրը թաթխած ատեննին խեցիի թանաքին... Ահա ինձի համար Եղիշեն»¹⁰, -ասում է Օշականը:

Եթե միայն բառերով զբաղվելու փոխարեն ուսումնասիրողները մի քիչ էլ տարվեին էջի ոգեղեն բովանդակությամբ, կկարողանային «մտքի աչքերով ու հոգու ջիղերով» վերակազմել հայոց պատմության մի սոջ շրջան, այդ շրջանի կյանքն ու հայ մարդու հոգեկան աշխարհը. «Արդ մի անգամ ընդմիջտ կը մերժենք հավաքողը, առաքողը, թիվերով սպառնացողը, լեզվաբանական բաջադանքին ասպետները, քերականները,

⁷ Հ. Օշական, *Երկեր, Եր.*, 1979, էջ 381-382:

⁸ Հ. Օշական, *Համապատկեր...*, էջ 335:

⁹ *Նույն տեղում*, էջ 297-298:

¹⁰ *Նույն տեղում*, էջ 302:

դասախոսները, որքան ատեն որ այդ մարդերուն ետին կը պակսի խելքը, մեծ բառով մը՝ լմնացությունը, այսինքն՝ նախանյութը վերաստեղծելու կարողությունը»¹¹

Օշականի համոզմամբ՝ քննադատներն իրենց առաջ նպատակ պիտի դնեն «գտնել շրջանը, մտալնությունը, հոգին, տաղանդին տեսակարար կշիռը. «Այս գրադուսն է, որ պիտի դառնա առաջին փյանի փառասիրություն և ոչ թե ցարդ եղածին պես կենսագրություն, գիրքի ամփոփում, անուններու ցանկ»¹²

Հ. Օշականի՝ հայ գրականության համար առաջադրվող երրորդ չափանիշը հայ հոգու պաշտամունքի և արտահայտության պահանջն էր։ Առանց հայ հոգու չկա հայ գրականություն և արվեստ։ Ամեն ճշմարիտ արվեստագետ իր ցեղի հոգու արտահայտիչն է։ Պարզել իրենց և մյուսների համար հայ հոգին՝ էական պարտականությունն է ամեն հայ արվեստագետի։ Ամեն ճշմարիտ արվեստագետ արտացոլում է կյանքը, մասնավորապես իր ժողովրդի կյանքը, որ ավել կամ պակաս չափով արձագանք է գտնում յուրաքանչյուր գրողի, ստեղծագործողի հոգու խորանում։ Այստեղ ակներև է Օշականի կրած ազդեցությունը XIX դարի ֆրանսիացի գեղագետ-քննադատ Հիպպոլիտ Տենից։ Քննարկելով այն հարցը, թե արվեստի որ երկերն են ավելի կատարյալ, նշանակալի և հավերժական, Տենը եզրակացրել է, որ այդ հատկություններն ունեն առաջին հերթին այն երկերը, որոնց մեջ արտահայտված է «ազգային անդրդվելի և անասանելի հիմքը» կամ «ցեղային բնավորությունը», որ չկարողացան ջնջել «ոչ անասանելի խառնուրդը, ոչ խառնվածքի վերափոխությունը»¹³։ Այս սկզբունքի գաղափարը, ոչ արյան խառնուրդը, ոչ խառնվածքի վերափոխությունը, որ չկարողացան ջնջել «ոչ անասանելի հիմքը» մեջ կարելի է համոզվել, եթե մտաբերենք մեր ժողովրդական էպոսը, հիմնավորության մեջ կարելի է համոզվել, եթե մտաբերենք մեր ժողովրդական էպոսը, Արտվյանի «Վերք»-ը, Թումանյանի ստեղծագործությունը, Թեքեյանի պոեզիան։ Օշականը Լեոն Շանթի «Հին աստվածներ» դրամայի գլխավոր թերությունն է համարում անհարիությունը հայ հոգուն, հայի հոգեբանությանը։

Հ. Օշականի չորրորդ չափանիշը արվեստն է։ Նա կտրականապես դեմ էր «մերինները մեր ակնոցով» դատելու սկզբունքին, քանի որ մենք՝ հայերս, մարդկության մի մասն ենք և չենք կարող գոյություն ունենալ կողմացած¹⁴։ Ուրեմն մեր արվեստն էլ պիտի համաշխարհային արվեստի մաս կազմի և քննվի ու արժևորվի համաշխարհային չափանիշներով՝ իհարկե չանտեսելով ազգային առանձնահատկությունները։ Համաշխարհային արվեստի չափանիշների առաջ ամենևին չեն նսեմանում մեր արժեքները, այլ մերկանում են միջակությունները։ Ոչ թե արվեստի չափանիշը պիտի հարմարեցնել մեր գրականությանը, այլ մեր գրականությունը պիտի զարգացնել համաշխարհային արվեստի չափանիշներին համապատասխանեցնելու համար։ Ըստ Հ. Օշականի՝ արվեստը միակ միջոցն է, որով ազգը կարող է բարձրանալ, ապրելու իրավունք նվաճել ու իր տեղն ունենալ տեղականության մեջ։ Այս հարցում Օշականի հետ համամիտ էր նաև Կ. Չարյանը, որ «Մեհյան»-ում գրել է. «Կը մտածենք՝ թե ժամանակը հասած է այլևս գրականութեան հետ յխաղալու, սիրողի եւ տիլթանթի հոգեբանութիւնը թօթափելու եւ մօտենալու Արուեստին ոչ թէ փողոցային Տօն-Ժուանի յբոթեամբ, ազնի սիրով»¹⁵։

Հ. Օշականը պահանջում էր գրականությունը չփոքրել հայրենասիրության հետ. «Գրականութիւնը հայրենասիրութիւն չէ, որպէսզի խեղճ ու պատաս կտորներ այդ զգացումին գիտովը արտօնվիք արժեքի բարձրացնելու։ Այդպէս կազմակերպված արժեքներու դիմաց է որ կես դարն ի վեր կը այայջարիմ»¹⁶։ Այս առումով քննադատ Օշականը դաժանորեն իրատես է և չի դավաճանում իր սկզբունքներին՝ կարծիք հայտնելով, թե Ալիշանի ստեղծագործությունը, Սիպիլի պոեզիան, Դեմիրճյանի «Լալալանանք» պատմավեպը և շատ այլ գովաբանված գործերը քննություն չեն բռնում արվեստի չափանիշի առաջ։

Ինչպես վերը նշվեց, այս չափանիշները հավասարապես վերաբերում են թե՛ գրական երկին, թե՛ քննադատական գրվածքին, քանի որ Օշականի համար քննադատությունը ստեղծագործելու եղանակ է։ Նա քննադատությունը մտեսցնում է գրականու-

¹¹ Հ. Օշական, Համապատկեր..., էջ 301:

¹² Նույն տեղում, էջ 303:

¹³ Հ. Տեն, Գեղարվեստի փիլիսոփայությունը, Եր., 1936, էջ IX:

¹⁴ Հ. Օշական, Մայրիներու շուքին տակ, Բեյրութ, 1983, էջ 29:

¹⁵ Հ. Օշական, Կ. Պոլիս, 1914, թիվ 7, էջ 98:

¹⁶ Հ. Օշական, Սփյուռքը և իրավ բանաստեղծությունը, Երուսաղեմ, 1945, էջ 69:

թյանը, փնտրում ու գտնում այս երկուսի հնարավոր ընդհանուր եզրը: Քննադատելիս նա ստեղծագործում է՝ հետևելով Օսկար Ուայլդին, որի կարծիքով քննադատությունը ստեղծագործություն է այլ ստեղծագործության առիթով: Օշականի մոտ քննադատության ու գրականության տարբերն այնպես վարպետորեն են միահյուսված, որ դյուսնց սահմանը անհնար է հստակեցնել: Իր քննադատական ստեղծագործություններն «այրումներ» են և պատկանում են իր գրականությանը, որ ամեն դեպքում այլ բան չէ, քան կյանքի, հայ հոգու, գրականության և արվեստի պաշտամունք, « իր վեպը քննադատության մը շափ հարդ է գաղափարներով և իր քննադատությունը ապրումներու հանդես մըն է, մտքի երևույթ ըլլալէ խորշող մենագարությանը մը»:¹⁷

Ելնելով քննադատության համար սահմանած իր չափանիշներից՝ Օշականը ստեղծել է իր ինքնատիպ քննադատական մեթոդը, որ հաջողությամբ կիրառել է ինչպես հին ու միջնադարյան, այնպես էլ ժամանակակից գրականության ստեղծագործությունները վերլուծելիս: Այս մեթոդը ապացուցում է նրա չափանիշների հիմնավորությունը: Օշականը գործի մասին դատելիս հիմնվում է իր ստացած տպավորությունների վրա: Սակայն տպավորությունները բազմազան են լինում: Քննադատի մեծագույն արժանիքն էլ հենց նրանում է, որ տպավորությունների քառսից կարողանա գտնել էականը, գլխավորը, կարևորը, ավելի ցայտուն դարձնի այն հոգեբանական իրողությունները, որ շատ հաճախ աննկատ են մնում: Ընթերցողին ևս նա կոչ էր անում վստահել միայն ու միայն սեփական տպավորություններին և «ոչխարամտությամբ» չհետևել ընդունված կարծիքին:

Այս մեթոդը նախատեսում է քննել ստեղծագործության հեղինակին, այն կյանքը, որ արտացոլված է գործում, հեղինակի ոճը և տվյալ դարաշրջանն իր համակողմանի նկարագրով, որի օգնությամբ և որի մեջ պիտի փնտրել տվյալ հեղինակի ու նրա ստեղծագործության տեղն ու դերը: Քննադատ Օշականը գտնում է, որ հեղինակին պիտի ճանաչել ոչ թե կենսագրական թվերով ու տեղանուններով, այլ թեկուզ աննշան, բայց նրա մարդկային նկարագրի և ստեղծագործողի էության ձևավորման մեջ դեր խաղացած դեպքերով: Օրինակ՝ Պ. Դուրյանի «Լճակ» բանաստեղծության գուսպ, բայց միաժամանակ խորունկ ռոբերգակնության ամբողջական ընկալման համար պիտի իմանալ նրա նախատասխան սիրո պատմությունը: Հեղինակին ճանաչելուց հետո Հ. Օշականը փորձում էր պարզել, թե որքանով է հաջողվել հեղինակին իր ստեղծագործության մեջ տալ կյանքի, իրականության ճշմարիտ պատկերը. «Այսինքն՝ ո՞րքան իրավ մարդ, ո՞րքան իրավ կեանք, ո՞րքան իրավ յատկանշական սեռու մենկը բարբերվ., մտայնությունները»:¹⁸ «Համապատկերում» անդրադառնալով այս հարցին՝ քննադատը գտնում է, որ գրականության ու արվեստի տեսակետից Պռոշյանի ոչ բարձրարժեք վեպերը լուսաբանում են ժամանակի բարքերը և առավելագույնս բնութագրում կյանքն ու հայ ժողովրդին՝ իր ցեղային ընդհանուր հատկանիշներով:¹⁹ Նույն կերպ գնահատելի է վիպասան Շիրվանզադեի վաստակը, որ համակողմանի պատկերացում է տալիս XIX դ. վերջի և XX դ. սկզբի կովկասահայ գյուղի և քաղաքի կյանքի ու բարքերի մասին:²⁰ Հակառակ դրան՝ կյանքը սևեռելու հարցում, ինչպես գտնում է Օշականը, թերացել են ոչ միայն շատ գրողներ, ստեղծագործողներ, այլև մեր մեծամտուր պատմիչները, որոնք ժողովրդի կյանքն ու բարքերը, դրանով իսկ ազգային հոգեբանությունն ու արժեքները պատկերելու փոխարեն արձանագրել են միայն թագավորների, կաթողիկոսների, սրբերի ու նահատակների անուններ: Արդունքում՝ անչափ դժվար, եթե չասենք անհնար է ճիշտ պատկերացում կազմել այդ դարերի հայ մարդու նկարագրի մասին:²¹

Ապա քննադատ Օշականն ուշադրության է արժանացնում գրողի ոճը՝ նրա լեզուն, չափը, կշռույթը, երևակայության բաժինը, կիրառած պատկերավորման համակարգը: Ինչպես միշտ, նա հակված է այստեղ ստեղծագործողին լիակատար պատուով տալ, այսինքն՝ չպարտադրել ոչ մի կանոն, ոչ մի օրենք: Բայց որպես քննադատ, որպես ընթերցող՝ հեղինակից պահանջում է անկեղծություն ու պարզություն ձևի մեջ.

¹⁷ Հ. Օշական, Համապատկեր..., էջ 4:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 340:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 149:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 309:

²¹ Նույն տեղում, էջ 150:

